

AVESTADA AYOLLARNING IJTIMOY MAVQE'I MASALASI

Xayrullayeva Madina Mirzaumar qizi

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar
universiteti o'qituvchisi<https://doi.org/10.5281/zenodo.13932974>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05- Oktyabr 2024 yil

Ma'qullandi: 10- Oktyabr 2024 yil

Nashr qilindi: 15- Oktyabr 2024 yil

KEY WORDS

Zardushtiylik, Avesta, pahlaviy matnlar, ayol, ijtimoiy vazifalar, nar-, nāirī-, narqmcā nāirinqmcā, jaini-, gənā-

ABSTRACT

Barcha dinlarda bo'lgani kabi zardushtiylikda ham ayollar va erkaklarga alohida jins sifatida diniy ahkomlar belgilangan. Zardushtiylik matnlarida ayollarga munosabat barqaror xususiyatlarga ega emas, ba'zan ayollar mavqe' jihatdan erkaklarga teng qo'yilgan bo'lsa, ayrim hollarda erkaklarning yordamchisi deb talqin etilgan. Maqolada ayollarga munosabat evolyutsiyasi manba asosida tahlil etilib, transformatsiya jarayonlariga e'tibor qaratilgan.

Zardushtiylik diniy matnlarida namunali ayolning xususiyatlari va to'g'ri xulq-atvori aniq me'yorlarga ega bo'lib, uning belgilari diniy manbalardan tashqari axloqiy-tarbiyaviy adabiyotlar va yozilmagan qoidalar bilan belgilangan. Ushbu umumiy qoidalarni zardushtiylik dinida ayollarga qo'yilgan ilk mezonlar deb qabul qilish mumkin. Uning asosi insoniyatning nasl-nasab va poklik xususiyatlari asoslariga oid Zaratushtraning samoviy Gohlaridagi vahiya asoslangan. Ushbu ilk aqiydaviy parchalar bir-biridan farqlanuvchi murakkab mazmun-mohiyatni aks ettiradi. Ulardan ba'zilari hayotiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, jamiyat a'zolarining biologik xatti-harakati va hayoti bilan bog'liq hamda o'ziga xos va turli xil shakllarda ko'p marta takrorlangan. Xuddi doston yoki muqaddas matnlarning tafsirida keltirilgani kabi. Namunali yaxshi ayolning ijtimoiy, rasmiy va mavjud turmushdagi xulqiga oid har bir parcha o'z o'rnida muqaddas matnlarda qayd etilgan vahiyarga tayanadi.

Zardushtiylik aqiydasidagi namunali ayol qiyofasi va uning xulq-atvorining asosiy xususiyatlarini ifodalovchi mezonlar xuddi boshqa dinlarning muqaddas matnlarida ayollarga qo'yilgan mezonlarga o'xshashdir: ayol naslni davom ettiruvchi muqaddas siymo sifatida oila bekasi bo'lishi, farzand dunyoga keltirishi va uni tarbiyalashi lozim bo'lgan. Bunday biologik xulq-atvori bilan ayol erining yordami va qo'llab-quvvatlashidan bahramand bo'lgan, jamiyat esa erkakni tirikchilikni ta'minlashga majbur deb hisoblagan, yoki pahlaviy matnlardagi ibora tili bilan aytganda xotini va bolalari uchun "kuyib pishgan". Bu umumiy yo'nalishlardan tashqari, o'sha qadimiy davrdan bizgacha yetib kelgan oz sonli matn va ta'limotlar, garchi ular diniy tushuncha va g'oyalarning yagona guruhini yaratsa-da, bir-biriga to'liq mos kelmaydi. Ulardagi qarama-qarshilik va ziddiyatlar bu boradagi diniy g'oyalarning rang-barangligini, shuningdek, ijtimoiy g'oyalarning turlicha talqin qilinishi natijasi, hamda davrlar o'tishining tabiiy natijasi bo'lib, bu g'oyalarning tarixiy evolyutsiyasini ham ochib beradi. Bu o'rinda qadimgi davrdan bizgacha yetib kelgan barcha yozma asarlarni sanab, hammasini asosan Zaratushtraga, Maniy va Mazdakka nisbatlovchi hozirgi an'analardan chetga chiqib, yozma

manbalarning turli qadriyatlariga qisqacha to'xtalib o'tish zarur.

Asosan, zardushtiy bitiklar nomi bilan mashhur bo'lgan matnlar Avesta va pahlaviy yoki o'rta fors va zardushtiylik fors tillarida yozilgan bo'lib, bu uch davr: qadimgi, o'rta va yangi davrni ko'rsatadi. "Avesta"ning o'zida ikkita sheva bor: "Gohlar" va "So'nggi Avesta". Zardushtning samoviy vahiyolari Gohlarda aks etgan bo'lib, "Avesta"ning boshqa qismlarida kelgan aqiyda ba'zi farqlarni hisobga olmaganda Gohlarga deyarli to'liq mos keladi: qadimgi ariylar ilohiyotiga oid ibodat matnlari, ijtimoiy hayot va ma'muriy-idoraviy ishlar va qonunlar, qadimgi bilim va ilm-fan, shuningdek, uzoq asrlar davomida odamlarning fikri va e'tiqodlarini aks ettiruvchi g'oyalari bo'lib bularning barchasi sosoniylar davri "Avesta"da aks etgan edi va bugunga qadar ularning deyarli to'rttdan bir qismi saqlanib qolgan. Ushbu matnlarning talqinini pahlaviy tilidagi diniy adabiyotlardan topish mumkin. Hikoya va xabarlar hamda umuminsoniy bo'lgan hikmatlardan tashqari, pahlaviy tilida Avestoda saqlanib qolmagan diniy matnlarni ham topish mumkinki, ularning manbasini va kelib chiqishini topish imkonsizdir.

Zardushtiylikning tenglik g'oyalari, xususan, ayollarni "yovuzlikka qarshi umumiy kurashda erkaklar sherigi" deb e'tirof etish uzoq vaqt davomida mazdayasniy jamiyatida ayollarning munosib mavqe'ga egaligidan dalolat beradi. Gender tengligi haqidagi bunday tushunchalar "Avesta" ta'limotida mustahkam ildiz otgan va ilk eroniylar jamiyati xarakterini aks ettiradi, shuningdek, "bu qadimiy dinga zamonaviy qiyofa" baxsh etadi.

Avesta maxsus uslubga ega, matnda, erkaklar va ayollar o'rtasidagi tenglikka oid ma'lumotlar maxsus so'zlar va so'z birikmalari yoki davriy xususiyatga ega iboralardan foydalanish orqali ifodalangan. Yasna Haptahaitida nar- "erkak" va nāirī- "ayol" so'zlari to'rt marta qo'shilib kelgan: ikki marta nā vā nāirī vā va "erkak yoki ayol" turg'un iborasining bir qismi sifatida va ikki marta naramcā nāirinamcā "erkaklar va ayollar" shaklida. Gohlarda "ayol" ni ifodalash uchun "erkak" (nar-) so'ziga muqobil- jaini- so'zi qo'llanilgan, iθā ... narō aθā jēnaiō - "shunday qilib... erkaklar ham, ayollar ham" iborasi tarkibidagi odatiy so'z sifatida qarama-qarshi qo'yilgan. Bundan tashqari, Yasna Haptanhaiti va Goh matnlari ham gənā- so'zidan ayollarga nisbatan foydalanilganini ko'rish mumkin. Faqat, bir marta alohida holatda - vā ... nā gənā vā iborasida nar- "erkak" so'zining yonida gənā - "olijanob ayol" atamasi uchraydi. Aksariyat tarjimonlar buni "erkak yoki zodagon ayol" deb tarjima qiladilar va gənā - so'zini ayol jinsidagi insonga nisbatan qo'llanilgan so'z sifatida qabul qiladilar. Aksincha, Y. 38.1-dagi ikkita holatda gənā - so'zi "erkak" so'zi bilan so'z birikmasi sifatida birlashmaydi va buning o'rniga ilohiy ayollar sifatida antropomorfizatsiyalangan mavhum timsollar yoki mavjudotlarga ishora qiladi (bu esa gənā - Goh parchasida ham ayol ilohiy mavjudotlarga ishora qilishini bildiradi).

Avesta matnlarining tadqiqi ayollarga ham aynan erkaklardagi kabi teng axloqiy va diniy vakolat berilganligi haqidagi tushunchadan dalolat beradi. Goh Y. 53.6 matnida erkaklarga ham, ayollarga ham bir xil murojaat qilinadi, ā.airiiēmā išiiō duosi matnida esa mazdayasniylar bunda Airyamandan "zarathushtra (ga ergashgan) erkaklar va ayollari (nərəbiiascā nāiribiiascā zaraθuštrahe)" ga yordamga kelishni so'raydilar. Xuddi shunday Yangi (Yosh) Avestaning 3-Fargardi matnida ham har ikkala jins vakillari bevosita alohida ogohlantiriladi: "O'z ruhi uchun (hech narsa) yutmagan, hech narsa qozonmagan. U (ayol jinsidagi uchinchi shaxs kishilik olmoshi) o'z ruhi uchun (hech narsa) yutmagan, hech narsa qozonmagan" (nōiṭ cahmi zazuua yō nōiṭ urune zazuua. nōiṭ cahmi zazuši yā nōiṭ urune

zazuši).

Zardushtiylikda ayollar va erkaklarning diniy mavqei o'rtasidagi muhim tenglikka bo'lgan ishonch Avesta matnlarida ularning jinsidan qat'i nazar, uning solih tarafdorlarini tez-tez maqtash va ulug'lashda o'z aksini topgan. Y. 39.2 da shunday deyilgan: "Biz qayerda tug'ilgan bo'lishidan qat'i nazar, haqiqatparast erkaklar va ayollarning ruhlariga (urunō) topinamiz" (ašāunām āat urunō yazamaidē kudō.zātanāmciṭ narāmcā nāirināmcā). Y. 37.3 matnida ham erkaklar va ayollarning "(axloqiy) tanlovlarini" ulug'lanadi: "Biz haqiqatparast erkaklar va ayollarning tanlovi bo'lgan Unga (= Ahura Mazdaga) sajda qilamiz" (tēm ašāunām frauuašīš narāmcā nāirināmcā). "Kichik Avesta"da bu fikr Yt. 13 parchalarida juda yorqin aks etgan, ushbu yashtning 139-142 bandlarida turli xil sharaflı ayollarning fravashilariga topinish haqida aytilgan bo'lsa, 143-144 bandlarida "haqiqatparast ayollar" (ašaoninām) fravashilariga va "haqiqatparast erkaklar" (ašaonām) fravashilariga sig'inish haqida so'z boradi. ašauuan-"to'g'ri [bir]" sifatdoshining jinsga xos bo'lgan bu ikki ko'plik shaklidan tashqari, "Avesta" uchinchi ko'plik shakli – Qadimgi Avesta va Yosh Avesta ašāunām (odatda frauuašī- birikmasi bilan birgalikda kelishini ham tasdiqlaydi, masalan, Y. 4.2, 4.6, 24.11, 65.12, va h.k.), E. Tichiga ko'ra, "solih [erkak va ayol]" degan ma'noni anglatuvchi jins birikmasi sifatida talqin qilinishi kerak.

Bu dunyoqarashning amaliy natijasi shundan iboratki, qizlar ham, o'g'il bolalar ham muqaddas ko'ylak va belbog' kiyish orqali zardushtiylik diniga kirishgan. Shunday qilib, Videvdad 18.54 da "o'n besh yoshdan oshgan erkak (nā) yoki yovuz ayol (jahika) muqaddas belbog' yoki ko'ylaksiz yurganida" (yaṭ nā jahika pasca pañcadasīm sarəḍəm frapataiti anaiβiiāsta vā anabdātō vā) gunoh amal deb e'lon qilinadi (qarang: H.-P. Schmidt, 26-bet, Izoh 17, u johika so'zini keyinchalik shakllangan (interpolyatsiya) va shuning uchun ushbu tashabbus dastlab faqat zardushtiy erkaklar uchun amalga oshirilgan deb hisoblaydi).

Gohlarda ayollarga bir-birini to'ldiruvchi ikki nuqtai nazardan yondashilgan: biri zardushtiylik dinini qabul qilgan ayol, ikkinchisi esa ijtimoiy hayotda alohida o'rin va mavqega ega bo'lgan insonning ikki turidan biri sifatida. Birinchi holat ayolning vijdoni bilan bog'liq bo'lib, u dinga kirganlarning yarmi sifatida tanilgan. Zaratushtra uni Tafakkur qilishga va o'z dinini tanlashga chaqiradi. Ikkinchi nuqtai nazardan, u ijtimoiy guruh a'zolaridan biri bo'lib, oilada qiz, xotin va ona sifatida alohida rol o'ynashi kerak. Bu yerda ayol zimmasiga farzand dunyoga keltish va tarbiyalashning tabiiy va biologik mas'uliyati, jamiyat barqarorligi, nasl va inson zotining omon qolishi uchun javobgardir. Ayolning vijdoni o'z fikri, donishmandligi va bilimiga tayangan holda o'ziga mos keladigan narsani tanlashda erkindir, lekin jamiyatda ulg'ayib, unda kamol topish va boshqalar bilan yashash zarurati uni ijtimoiy me'yorlarni qabul qilishga va ularga bo'ysunishga bog'laydi va ma'lum ma'noda ijtimoiy-ma'naviy cheklovlar belgilaydi.

Garchi zardushtiy koinlar sinfi bugungi kunda faqat erkaklardan iborat bo'lsa-da, Avestadan olingan ma'lumotlarga ko'ra, ayollar ham bir vaqtlar marosimlarni o'tkazishda faol rol o'ynagan. Herbedestanning (H. 5, yuqorida) "koin" ning umumiy lavozimi bo'lgan athauruuan- sifatida ayollarning qo'llanilishi mumkinligi haqidagi bayonoti Nerangestandagi (N. 22.2 [= N. 40]) "har qanday erkak... yoki ayol, yoki voyaga etmagan bola" (kahiiāciṭ nā... nāirikaiiāsciṭ aperenāiūkaheciṭ) parchasi bilan to'ldiriladi, bu esa muqaddas matnlarni biladigan, zaotar, ya'ni maxsus libos kiyish uchun mas'ul bo'lgan ixtisoslashgan koin sifatida harakatlanishiga oid fikrni yanada tasdiqlaydi.

Yashtlar matnida keltirilgan afsonaviy rivoyatlarda ham ayollarning qurbonlik qilganliklari haqidagi ko'plab dalillar keltirilgan. Masalan, Xutaosa bir guruh turmushga chiqmagan qizlar (kaininō, Yt. 15.39) kabi Vayuga (Yt. 15.35) qurbonlik qilgani qayd etilgan. Shuningdek, Huyuui ma'buda Chistaga qurbonlik qilgani aytiladi va Ahura Mazda Aruvi Sura Anahitaga turmushga chiqmagan qizlar "undan oliyjanob umr yo'ldoshi" (jaidiiānte taxmēca nmānō.paitim) so'rab marosim o'tkazishlari uchun yulduzlardan tushishini buyuradi.

Xulosa qilib aytganda, har bir ilohga ibodat uchun xos bo'lgan marosim tartiblarida ham ayollarning, bir sinf sifatida, qurbonlik marosimlarida ishtirok etishdan chetlashtirilmaganligini aniq ko'rsatilgan. Misol uchun, Ashiga ibodat qilish tartiblarida buni yaqqol ko'rish mumkin, Avestaga ko'ra faqat "nopoklik mavsimidagi [ayollar]" (para.daxšta) va "turmush qurmagan qizlar" (kainina anupaēta mamašiiānām) uchun qurbonlik qilishni taqiqlaydi. Biroq, matnda tenglikka amal qilish maqsadida, "naslsiz [nasl qoldirish imkoniyatini tugagan, andropauzal] erkaklar" (narō pairišta.xšudrō) va "balog'atga yetmagan o'g'il bolalar" (apərənāiiu tauruna) ga ham qurbonlik marosimida ishtirok etish taqiqlangan. Xuddi shunday, Tishtriya ham "yovuz erkak" (mairiiō) va "yovuz ayol" (jahika) uchun uning qurbonligidan foydalanishni taqiqlaydi. Ayni paytda, Aruvi Sura Anahita "ko'r, kar, pakana, ahmoq" (andāasca karenāasca druuāasca mūrāasca) va kabi nogiron ayollarga uning qurbonlik ne'matlaridan iste'mol qilishini taqiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Авеста. Закон против дэвов (Видевдат) / Перевод Ртвеладзе Э.В., Саидов А.Х., Абдуллаев К.В. – Санкт-Петербург: Изд-во Политехн. ун-та, 2008. – 300 б.
2. Авесто: тарихий адабий ёдгорлик / Н.Жўраев; таржимон: А.Маҳкам. – Тошкент: Фафур Фулом, 2015. – 699 б.
3. Авесто: Яшт китоби / М. Исҳоқов таржимаси. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 128 б.
4. Гаты Заратуштры / Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И.М. Стеблин-Камспского. — СПб.: Петербургское Востоковедение. 2009. – 192 с.
5. Boyce M. A History of Zoroastrianism I, Leiden, 1972. P. 308, fn. 83
6. Hintze A. A Zoroastrian Liturgy: The Worship in Seven Chapters (Yasna 35-41), Wiesbaden, 2007. P. 196-209.
7. Hintze A. Review of Evil Good and Gender. Facets of the Feminine in Zoroastrian Religious History by J. Choksy, Journal of the Royal Asiatic Society, 2003, pp. 403.
8. Hoffmann K. "The Avesta Fragment FrD.3," Indo-Iranian Journal 11, 1968. P. 288.
9. Humbach H. in collaboration with J. Elfenbein and P. O. Skjærvø, The Gāthās of Zarathushtra and the Other Old Avestan Texts II, Heidelberg, 1991. P. 183.
10. Kellens J. and Pirart E. Les textes vieil-avestiques II, Wiesbaden, 1990. P.239.
11. Narten J. Der Yasna Haptañhāiti, Wiesbaden, 1986. P. 193.
12. Schmidt H.-P. Some Women's Rites and Rights in the Veda, Professor P.D. Gune Memorial Lectures (second series), Poona, 1987. P. 26.
13. Schwartz M. "Women in the Old Avesta: Social Position and Textual Composition," Bulletin of the Asia Institute 17, 2007, p. 4.
14. Tichy E. "Vedisch řtávan- und avestisch ašauuan-," Die Sprache 32, 1986. P. 102.